

JOSEP POUS I PAGÈS

(1873-1952)

8/10
174

6983

I

Més d'una vegada, entre nosaltres, ha estat expressat un plany: els catalans, dèiem, són gent avara de llibres personals, diaris, memòries, autobiografies, epistolaris. I bé cal admetre la gran pobresa d'aquesta branca de la nostra literatura. Aquell costum, gairebé obligat, dels escriptors, els polítics i els militars anglesos, quan arriben a una certa edat -, l'edat del retir, variable segons els homes i llur vitalitat -, d'escriure una narració, cínica o apologetica, de la pròpia vida i dels esdeveniments públics en els quals ha estat barrejada, és molt rarament sentit a Catalunya. Potser és que tenim una certa pudicitat, molt avinguda amb la nostra moral, hostil a tota expansió externa de les coses íntimes, i que explica aquesta prevenció instintiva dels nostres intel·lectuals i homes d'acció a la presentació d'una imatge nua, o vestida amb uns lleus oripells de fantasia, de llur persona i llurs actes. La cosa certa és que una tal reticència, que fa difícil entre nosaltres l'eclosió d'un Jean Jacques Rousseau, d'un Stendhal, infatigable novel·lador de la pròpia vida i dels propis anhels, i no diguem ja d'un André Gide, per al qual la literatura no haurà estat altra cosa, tota la vida - i àdhuc després de mort - que una perenne i contradictòria confessió, dificulta força la tasca indispensable dels biògrafs. La reticència del futur biografiat, la seva resistència a deixar-nos una imatge concreta d'ell mateix - mal fos una imatge embellida i retocada, una aut~~o~~apologia - obliga els seus exègetes a refugiar-se en el joc tan còmode com perillós de les hipòtesis, en els judicis dels altres, en la intuïció psicològica.

Darrerament hem pogut veure, amb motiu de l'aparició simultània de dues biografies d'un il·lustre polític català, com tot un aspecte ben considerable de les activitats del biografiat - la seva vida íntima i familiar i la seva vida professional no política - havien ~~h~~uix

d'ésser deixats en l'ombra, per manca de materials de primera mà, sens dubte. I si aquesta limitació obligada en l'enfocament d'un personatge, quan aquest és un polític, no afecta en gran cosa el judici general sobre la seva obra pública, quan el subjecte d'una biografia és un escriptor, un creador de mites i de personatges, la manca de materials autobiogràfics esdevé molt més sensible. sense aquests elements, és a dir, sense tot allò que podria servir de document bàsic per a reconstruir, al costat de l'obra que ens ha pervingut d'un autor, la seva figura moral, els accidents de la seva existència, les raons i les circumstàncies del seu missatge, hom risca sovint de trabucar tot el sentit de la vida de l'home, de confondre allò que és essencial en una obra amb la part accessòria.

Es lícit de deplorar els excessos de tufaneria morbosa, la complaent exhibició de roba bruta a què hom s'ha lliurat en alguns països entorn de grans i mitjanes figures de la literatura; però hem de lamentar igualment aquesta absència, a Catalunya, de diaris, memòries i estudis biogràfics de primera mà, que priva massa novint els crítics i historiadors dels elements indispensables d'exploració d'una obra que completa i explica una vida. Entre aquests elements, repetin-ho, els autobiogràfics són els més preciosos: les pàgines apassionades d'la defensa pròpia ens revelen millor el caràcter i la psicologia de Verdaguer que tota la resta de la seva obra i àdhuc que la part que coneixem del seu epistolari; les Memòries, encara inèdites, de Narcís Oller, aclariran un dia, no sols molts dels seus temes d'inspiració, sinó l'ambient, la societat on trobaven llur humus propici; les d'Adrià Gual, també anunciades, deuran ésser un preciós testimoniatge sobre el modernisme català i principalment sobre la vida teatral a Barcelona en els primers trenta anys del nostre segle. Recordem, també, aquells dos preciosos documents autobiogràfics de Maragall, escrits als vint-i-cinc i als cinquanta anys, respectivament: ells marquen, amb una patètica claredat, l'evolució d'un esperit, des del dubte insatisfet fins al total compliment d'una vocació humana i artística.

Tot això fa més de dolere la manca d'uns documents semblants que en s'il·lustressin sobre les altres figures eminents de les nostres lletres i de la nostra política, no tan sols per les clariïcs que ens aportarien ~~quant~~ quant a l'esperit de llurs propis autors, sinó per l'ajut que

serien per a aquells que volguessin fer revivre un ambient, una societat o uns homes que van caracteritzar una època i feren possibles uns moviments literaris, polítics o estètics. En intentar l'evocació de la figura inoblidable i de l'obra important de Josep Pous i Pagès, aquesta dificultat amb què topa tot biògraf i tot crític se'm fa novament present. Certs indicis permeten de creure que la reticència dels nostres intel·lectuals porta calí d'esvanir-se. Penso en un llibre important, en cara inèdit: quaranta anys d'advocat a Barcelona (1896-1936), d'Amadeu Hurtado, que fou un gran company de lluites polítiques i un constant amic de Pous i Pagès. Penso també en les memòries, plenes d'interès humà i de sobreentesos eloqüents, que ha publicat Carles Soldevila; ^{en les més abundants i} ~~els records literaris~~ ^{expressius de} ~~que enuncien~~ Josep Maria de Sagarra i Agustí Boadas ~~es entraren~~, supose, en el mateix rengle. També hi podran entrar les memòries que escriu un altre gran amic de Pous i Pagès, company seu d'engà dels temps d'El Poble Català. Com ja hi entraren de ple les interessants pàgines sobre Pere Coromines i el seu temps (1), escrites precisament per Josep Pous i Pagès arran de la mort del que fou entranyable amic seu, l'any 1940.

La relectura d'aquelles pàgines de l'autor de L'endemà de Bodes, afegida a tot un seguit de col·loquis sostinguts els darrers anys amb l'infatigable conversador que fou sempre el nostre dramaturg, feien desitjar encara més que el seu projecte d'escriure unes memòries, diverses vegades expresset, hagués pogut trobar una plena realitat. Malauradament, la seva mort, que ens ha vingut a prendre la seva companyia, els seus consells, la seva autoritat basada en el cor i en el talent, ens haurà privat també de l'obra autobiogràfica completa que hauria pogut deixar-nos. Perquè aquesta autobiografia projectada, que ja s'iniciava amb les llunyanes proses De l'ergàstula (1909) i que es prolonga, trenta anys més tard, amb els records suscitats per la desaparició de la figura amiga de Pere Coromines, hauria tingut per al lector català un extraordinari interès, no sols humà i literari, sinó col·lectiu. En els darrers anys de la seva vida, Josep Pous i Pagès era l'escriptor català que encarnava amb més plenitud les característiques essencials del caràcter i la intel·ligència catalans; la seva obra sense alts i baixos, civilitzada, sempre

(1) A "Revista de Catalunya", núms. 95a 98 - París, gener-abril 1940.

governada per un pensament i un seny autènticament racials, ens donava, en el teatre, en la novel·la i en la prosa lírica, una imatge fidel, ni massa optimista ni pejorativa, del poble català. El seu mestratge indiscutit estava nu de tota petulància, de tot sistematisme, de tota presumpció; no aspirava a ~~altre~~ altre honor que el de servir la seva Pàtria i, per tant, els seus conciutadans. Guriós de totes les novetats estètiques i intel·lectuals, s'apropava amb ulls simpàtics, però ben oberts, a l'obra dels joves i no els planyia els blasmes raonats o els elogis que li mereixien. No els planyia tampoc, i això no és tan corrent, els bons consells, les pacients correccions, les receptes segures del bell escriure i de la clara expressió. I tot això, que al llarg d'una conversa es prodigava generosament per a gaudi i profit de l'interlocutor, moreixia de restar fixat a les pàgines d'un llibre, testament d'un noble esperit, com a exemple i guia d'un públic més vast i d'unes generacions venidores.

2

La seva mort fou gairebé ~~sob~~sobtada. En tot cas, era impossible de preveure per als seus amics, que el vèiem encara robust i fort a primers ^{d'aquell} any. I Pous i Pagès no pogué ni tan sols iniciar la seva autobiografia completa o els elements importants per a una biografia que haurien estat les seves Memòries, tal com algunes vegades les projectava. Es forçós, doncs, d'arreglar, amb les dades anotades en recents converses amb l'il·lustre escriptor desaparegut, les dates i els esdeveniments que són les fites més destacades d'una sumària evocació de la vida i la carrera literària de l'autor de Jordi Fragonals.

Josep Pous i Pagès venia al món el dia ^{primer} de febrer de 1873, a la ciutat de Figueres, al segon pis de la casa que duia el número 2 del carrer de la Presó. Aquesta via duu ara el nom de Joan Maragall. Per al fervorós maragallià que fou sempre el nostre dramaturg i novel·lista - un retrat dedicat de l'autor de visions i cants presidia la seva cambra - aquesta coincidència constituïa una íntima satisfacció. Per empordanès per tots costats. Per part de mare estava emparentat amb el fogós poeta florallesc Anicet Pagès de Puig, una de les figures més interessants de la segona generació renaixentista. Però naixia a la ventejada capital de l'Empordà per accident. El seu pare era d'Avinyonet de l'Empordà - o de

Puigventós, per seguir una nomenclatura més suggestiva - on exercia de metge, i era un d'aquells propietaris benestants, republicans de cor i liberals de dites i de fets, que tant abundaven a les terres empordaneses durant tot el segle dinovè. «El meu pare - escriurà l'autor de Revolta - era un d'aquells vells federals de l'Empordà, que es passaren la joventut conspirant a les societats secretes contra el despotisme d'Isabel segona i dels seus generals, enemics del poble; que després, amb el fusell a la mà, foragitaren aquella reina deslleial del tron d'Espanya; que defensaren a camp obert la primera República contra la carlinada...» La generació anterior havia tingut l'exemple d'Abdó Terrades, l'autor famós de Lo Rey Micomicó i de La Campana, més home d'acció que poeta. Dintre la generació següent, la dels germans Sunyer i Capdevila i de Narcís Monturiol, el metge Pous militava amb entusiasme i rebia sense plànyer-se els contracops de la seva activitat política. Metge d'Avinyonet, feia també la visita de tres pobles veïns. «Si políticament era una mena de cavaller de l'ideal, com a metge era un sant home, - afirma el seu fill. - Tothom sabia el seu desinterès, la seva bondat, la seva generositat. Rics i pobres, els que pagaven més, els que pagaven menys i els que no pagaven res, tots eren assistits per un igual, amb el mateix mirament i amb la mateixa diligència. I quan algú era tan pobre que no tenia diners per els remeis que li calien, sota de la recepta hi trobava les monedes que feien menester per a pagar l'apotecari...»

Adhuc així, li calgué deixar una temporada el poble i dur la família a Figueres per a fugir de les contínues exaccions de les partides carlines que castigaven amb contribucions, quan no pitjor, els adversaris polítics que trobaven a les contrades on operaven. A Figueres era molt menys de tèmer el poder arbitrari d'aquell «Barrancot», capitost carlí, oncle-avi que fou del gran polític Francesc Cambó. (El «Barrancot» es deia Miquel, com el pare d'aquest altre eminent empordanès, tres anys més jove que Josep Pous i Pagès.)

Dos dies després de la naixença del seu fill, el metge Pous tenia una altra gran alegria: la proclamació de la República. La revolta car-

1 ~~Al~~ Al marge de la revolució i de la guerra. Barcelona, 1937.

2 *Nota citada*

lina, tammateix, batia el seu ple al nord de Catalunya. L'any 74 es produeix el cop d'estat del general Pavia; el següent veu la Restauració borbònica. Lentament, la guerra civil es va extingint. ^{de} 1878, quan el pare considera que ja pot tornar a instal·lar-se amb seguretat a la casa pairal, duu la família a Avinyonet. Però el seu fill, figuerenc per naixement, havia de continuar considerant-s'hi per tot de lligams, d'amistats i de freqüentacions escolars.

L'ambient que havia respirat a la seva llar i en el cercle dels amics del seu pare incitava el minyó a la més gran curiositat intel·lectual. Els seus estudis de batxillerat a Figueres, on anava cada dia des del poble, foren molt brillants: als quinze anys ja tenia el títol. La seva precocitat literària era igualment notable: ^a als catorze col·laborava amb abrandats articles als periòdics federals, particularment a un que es deia "La concentración". També era precoç en els sentiments, i als tretze anys es va enamorar amb ardor, com un home gran. Són ja les dues passions que hauran de governar la seva vida, passions d'home generós i vehement: la passió per la política - per la més alta, al marge i per damunt dels partits - com a eina per a aconseguir el benestar dels homes, llur dignificació i llur progrés; la passió amorosa, que és el mitjà més segur per a compenetrar-se amb els sentiments i els neguits d'altri. Són elles, sens dubte, les que vertebraran i explicaran tota la seva obra; foren elles les que van donar a l'autor, en uns anys fecunds d'aprenentatge, la seva penetració en les ànimes dels personatges de les seves novel·les i les seves comèdies, així com el seu idealisme indefallent, que ennobleix totes les intrigues, llordes o enlairades, que ens relata.

Batxiller als quinze anys, doncs, Pous i Pagès es plantejava, en 1888, el problema de triar una carrera. La tria aviat sembla feta: serà metge, i en la decisió no intervé per ^a res la coacció paterna, però sí l'exemple admirable d'un home generós i bo, que el seu fill estimarà sempre com a model ~~extrem~~ de metges, de ciutadans i de pares. Així, el minyó serà metge. Un cop decidit, se'n va cap a Barcelona per fer l'ingrés i començar els estudis a la Facultat. L'ambient universitari d'aquells anys era bullanguer i pocasolta; els estudiants es revoltaven dia per altre perquè sí, i primordialment per a avançar d'uns quants dies la data de les vacances; els catedràtics estaven mal pagats i només

es preocupaven pels problemes d'escalafó. L'adolescent ja es sentia tot un home per la reflexió i les preferències, i trobà impossible de sotmetre's a aquell ambient rutinari i sense cap valor científic. Per molt que s'hi esforçés, no arribava a interessar-se en la carrera ni en els ensenyaments dels professors. Només una assignatura arribà a apassionar-lo: la histologia, i això perquè el catedràtic que l'ensenyava a Barcelona per aquell temps es deia Santiago Ramon y Cajal. *llençat 6/10 mdu*

Al cap de tres anys d'estudis a Barcelona, convençut de la seva manca de vocació per la Medicina i de la seva resolta incompatibilitat amb tot estudi universitari, el minyó empordanès va abandonar la carrera. Per aquell temps s'havia enamorat d'una noia barcelonina, i el metge frustrat aconseguí de convèncer els seus pares que la veritable vocació que l'animava era la dels negocis. Als vint anys es casava amb la núvia ciutadana, que havia d'ésser la mare dels seus cinc fills i la companya amorosa i abnegada de les hores de triomf i de desil·lusió, la dona que l'encoratja sempre, segura del talent del seu espòs. Aquest va intentar de fer marxar una indústria - una fàbrica de gasoses. Fou un assaig desastrós, que aviat el convencé que tampoc no havia nascut per a industrial ni comerciant; sense entestar-se en la provatura, tingué el bon seny d'arrendar la fàbrica i d'abandonar la ciutat, anant-se'n a viure amb la muller i els fills a la casa pairal, a Avinyonet de l'Empordà.

Som a les acaballes del segle. Les dèries literàries de la seva adolescència rebroten, estimulades per una veritable disbauxa de lectura. La seva curiositat és variadíssima, universal. Com a tota la joventut liberal d'aquella època, l'anarquisme l'impressiona i la Revista Blanca de Joan Montseny és, un quant temps, el seu pa espiritual. Escriu desordenadament, en els lleures que no li manquen al casal patern. I ben aviat se li planteja, amb anguniosa urgència, el problema de la llengua. Pous i Pagès sent com és d'artificial la seva expressió en un idioma literari que no li és propi, però que ha après a l'escola i en els llibres i que, per mimetisme, li sembla de posseir. I, al mateix temps, troba immaturs els seus coneixements de la llengua pròpia, del català matern i de cada dia, ric de lèxic i gustós de girs, però que ell troba encara mancat de la civil flexibilitat que li caldria per a esdevenir un instrument literari apte per a totes les empreses de l'esperit. És el pro-

blema que es planteja, de la Renaixença ençà i fins a l'obra normativa de Pompeu Fabra i l'Institut d'Estudis Catalans, a tot escriptor català que sent una exigència artística i vol fer-ne vehicle d'expressió la llençua que ha après dels llavis de la mare - «a nos sentits més dolça que la mel!», com ha escrit l'Aribau, que tanmateix escrivia en castellà les seves cartes.

Fou probablement l'amistat amb ^{Ignasi}~~Ignasi~~/Iglésies, amb Andeu Vives, amb els homes de L'Avenc, que havia freqüentat a Barcelona, junt amb l'altíssim exemple de Maragall, allò que donà la balança. El debut de Pous i Pagès com a escriptor català es produeix en una revista dirigida pel poeta Ayné Rabell, que es deia «Catalunya Artística». Pous hi feia uns comentaris setmanals, molt aguts i intencionats, signats amb el pseudònim «Josep Piula», que seguirà utilitzant més endavant en altres col·laboracions de Premesa. L'estada a Avinyonet li ha donat lleures i tranquil·litat; pot llegir, meditar, escriure. Observa, sobre tot, el camp que el volta i els homes que hi viuen. Intenta la narració, i les quatre novel·les que ha publicat l'autor de «Papallones», així com el volum de contes que es diu Empordaneses, duen l'empremta d'aquells anys frívols i fecunds en reflexió i en assimilació de l'experiència vital. Però un altre gènere ha d'endur-se ben aviat les preferències del novell escriptor català: el teatre. A ben segur, l'exemple i les invitacions reiterades d'Ignasi Iglésies el decideixen, i a Avinyonet mateix s'hi assaja: l'any 1900 escriu El Mestre Nou, destinat a dormir un quant temps a les seves carpetes; l'any següent dona Sol Ixent, que pel 1902 puja a les taules del Pomeà, amb un èxit apreciable de públic i de crítica. La temporada següent estrenen El Mestre Nou, i el seu prestigi es consolida. L'autor decideix de tornar amb la família per a instal·lar-se a Barcelona. Els anys d'aprenentatge s'han acabat i la seva vocació ja és irrevocable.

3

Parar hasta aquí

La primera obra escènica que va estrenar Josep Pous i Pagès fou, com ja hem vist, Sol Ixent. És curiós de transcriure l'opinió que l'estrena va merèixer a un crític anònim, que signava N.N.N. - potser Josep Roca i Roca, director i redactor universal - a L'Esquella de la Torratxa: «És obra d'un autor jove. Ben clar ho denota la seva construcció i la valentia dels pensaments, que tot sovint s'hi destaquen. L'assumpte no

té res de nou i és tan curta l'acció que valia la pena de desenvolupar-la en menys temps; no obstant, el senyor Pous i Pagès ha sapigut donar interès especial a lo que parlen els personatges, valent-se d'una sobrietat de llenguatge i d'una justesa de diàleg que el col·loquen a l'altura de les millors esperances del teatre. »

~~Molt~~ actors, en general, bastant insegurs, distingint-se, per xò, els ^{senyors} ~~senyors~~ Soler i Borràs i la ^{senyora} ~~senyora~~ Dalmau. »

Al mateix setmanari trobem ressenyat el debut triomfal de l'actriu japonesa Sada Yacco. Vuit dies més tard, debuta al Principal una companyia francesa, que duu les darreres novetats de París: La Robe rouge i Blanchette, de Brieux, i obres de Paul Hervieu, Lavedan i Courteline, junt amb alguns vodevills i ^{amb} obres de repertori com L'abbé Constantin, La dame aux Camélias i l'inevitable Maitre des Forges, de Georges Ohnet. Pel setembre del mateix 1902 tornava a Barcelona, per fer-hi una temporada que havia de durar vint dies i s'allargà fins a dos mesos, una companyia italiana, amb la gran Vitaliani, que posà en escena obres noves i d'altres ja conegudes dels barcelonins.

Les obres que s'estrenaven al Romea, seu permanent del teatre català, no arribaven mai a la gosadia de les que feien córrer els barcelonins a aplaudir les companyies francesa, japonesa o italiana. El públic del carrer de l'Hospital no ho hauria pas permès. En obres de tot repòs, que duraven, més o menys, - sovint menys - vuit dies a la cartelleria. Per una d'original se n'estrenaven dues de més o menys traduïdes - els cartells deien "adaptades" i ometien els noms dels autors, pel senyor Ferrer i Codina, don Teodor Baró o pel mateix empresari, el ^{senyor} ~~senyor~~ Ramon Franqueza.

De teatre castellà, a Barcelona, es donaren aquell any obres de Gal·dós, els Quintero, Benavente i un poeta novell que es deia Marquina, junt amb traduccions de L'arlesiens, de Daudet, i de Casa de Nina, d'Ibsen. És l'any mateix de l'estrena de La Pecadora i d'Aigua que corre, d'Angel Guimerà, que no són cap gros èxit, i de l'escàndol que produïren els tan discutits - i per a alguns, sacrílegs - Jocs Florals de Camprosa, de Santiago Roig. Aquell mateix any - ~~son ara al seu cinquantenari~~ - es registren les morts de dos catalans eminents: el ^{doctor} ~~senyor~~ Bartomeu Robert i mossèn Jacint Verdaguer. Tots dos enterraments són

imponents manifestacions cíviques de dol i alhora d'afirmació patriòtica, preludi d'altres d'igualment inoblidables que tots hem viscut. Diguem, de passada, que molt sovint els barcelonins sembla com si aprofitessin la mort d'un dels seus grans homes per ~~ac~~^{re}acorrar-se al seu darrer, com mai no feren en vida, i expressar així, d'una manera emotiva, el fons comú de sentiments que els uneix.

Aquell any 1902 és també el de la primera vaga general a Barcelona, així com el de les festes de la Mercè més lluides i emplujades que mai s'hagin celebrat a la ciutat. Barcelona ~~passa~~ passa de mig milió d'habitants i arreu hi ha ferment de renovació. Fa un any just que s'han celebrat les famoses eleccions dels "quatre presidents", sensacional desfeta del caciquisme barceloní dels Planas i Casals i Comas i Masferrer, vinculats al "torn pacífic" madrileny; l'estrella d'un jove demagog andalús que es diu Alexandre Lerroux comença la seva vertiginosa ascensió, paral·lela a la d'un altre polític jove, l'advocat empordanès ~~que es diu~~ Francesc Cambó.

Josep Pous i Pagès és massa sensible a tots els atractius que li ofereix aquesta ciutat anàrquica i cosmopolita, burgesa i revolucionària, plena de rauxes i de sobtats abaltiments - febres de creixença, hom diria - que haurà d'estigmatitzar, anys a venir, Maragall en la seva Oda nova d'enamorat lúcid i exigent. I el novell autor ^{com hem dit} s'instal·la altra vegada a Barcelona, després de l'estrena d'El Mestre Nou, una obra que acusa les mateixes característiques assenyalades pel crític anònim de "L'Esquella", però presentades ara amb una traça tan instintiva en la construcció de la trama, amb un tal dramatisme en les escenes, que haurien de cridar per força l'atenció d'un públic despert.

Per aquella època, Josep Pous i Pagès ha publicat també la seva primera novel·la, Per la vida, i l'escriptor gairebé desconegut que acaba d'arribar d'un poblet de l'empordà obté un èxit sensacional: la pàgina central de La Vanguardia - La Vanguardia liberal i catalanista d'aleshores, que compta entre els seus redactors amb Alfred Opisso, Ezequiel Boixet i, més tard, Miquel dels Sants Oliver - reproduïx, íntegre, el primer capítol del llibre. L'any següent - 1904 - l'escriptor dona, gairebé simultàniament, dues obres mestres a la novel·la i al teatre: quan se fa nosa i L'endemà de bodes. L'experiència atresorada a les terres

empordaneses esdevé matèria artística. Aquella tercera estrena de Pous i Pagès al Romea, el 14 d'octubre de 1904, ha de representar, en l'esperit de l'autor, la seva consagració pública. Només que el públic sigui una mica intel·ligent... ¿I no ho és, el barceloní, que aplaudeix la Seda Yacco i la Vitaliani?

El de Romea, en tot cas, és tan desmenjat, que l'estrena de L'Endemà de Bodes, aquesta meravella de construcció i de psicologia, una de les autèntiques obres clàssiques del nostre teatre, és un fracàs complet. Ni els espectadors ni els crítics ^{no} saben adonar-se que els ha estat presentada una comèdia que és una veritable síntesi del caràcter empordanès i, ensems, del caràcter dels homes i dones de tots els temps i de totes les latituds. Van veure-hi, només, una nova mostra del "teatre d'espardenya" còmic, ingredient obligat de la nostra escena, d'ençà de La dida i de La tornada d'en Mitó, per bé que sense pagesos grotescos ni padrines sentencioses, ni cap d'aquelles rastelleres d'esgerips, grates els actors perresos, que feien el paper de conflictes dramàtics. L'Endemà de Bodes va atènyer només nou representacions i donà al seu autor, com a drets escènics, exactament ~~72~~ ⁷² penetes i 50 cèntims.

És una decepció per a Josep Pous i Pagès. Una decepció tan gran, que arriba a fer-lo dubtar de l'autenticitat de la seva vocació d'autor dramàtic, i que no és pas compensada per l'èxit de dues comèdies intrascendents, en un acte: un cop d'estat i scherzo; o ^{de} ~~de~~ l'assaig de drama popular en un acte el drac. L'autor s'està vuit anys apartat del teatre. Té en cartera, des de 1902, un drama, els visionaris, que no pujarà a les taules fins a 1909, en circumstàncies molt especials; l'autor no pot assistir a l'estrena i aquesta, amb el seu succès d'estime, no aconsegueix de treure'l del seu retraïment.

En aquests anys, l'escriptor es lliura a la novel·la i publica Empordaneses, on es troba ^e aquella obra mestra de la nostra narració breu que duu per títol La gropa i l'siguafor cruel de Foguera; publica Revolt, la novel·la del pobre Gori, el "mistère" ^{énervé} que es troba sense saber perquè, contrabandista i delinqüent, perseguit per un Estat orb i despòtic, ^{que} intenta ^{altres} una revolta inútil, patètica per la seva ingenuïtat ^{inútil} com la dels herois condemnats de Kafka. Escriu també la seva novel·la més important, la que l'ha de situar al primer rengle dels novel·listes cata-

lans; probablement la millor novel·la catalana que s'ha escrit en els darrers cinquanta anys, rebuda amb un èxit que ha vingut confirmant-se en les quatre reedicions: La vida i la mort de Jordi Fragonals. Com en Revolta, l'heroi és un home, un pagès que oposa la seva personalitat, la seva energia viril, a les forces hostils del món; però Jordi Fragonals té més profunditat, sap que té els peus aferrats a la terra secular, a la rassa, accepta les seves responsabilitats, i només renuncia a lluitar davant del sofriment inútil: la mort és el seu suprem refugi, quan sent que la seva tasca ja està completa. La vida i la mort de Jordi Fragonals, la millor novel·la de Pous i Pagès, és també la darrera que publica, l'any 1912. El novel·lista empordanès abandona, en ple triomf, la palestra.

Es que també, en aquests anys, l'escriptor ha trobat un altre exutori a la seva vocació literària. Un exutori, al mateix temps, per a les seves exigències d'idealisme i d'acció. L'any 1904, després de l'escissió que es produïa a la Lliga Regionalista, amb motiu de la visita del Rei a Barcelona, els dissidents, acollits per Ildefons sunyol i Jaume Carner, van fundar un setmanari, El Poble Català. Pous i Pagès, que era amic de la majoria d'aquells homes, hi entrà com a redactor i va estar-hi set anys. Els fets del 25 de novembre d'aquell mateix any, el moviment de solidaritat catalana que en provingué i les conseqüències que al seu torn tingueren aquests esdeveniments damunt el republicanisme barceloní, donaven naixença al Centre Nacionalista Republicà, el qual prengué com a portavoc El Poble Català i el convertí en diari. Per la seva redacció passaren, de Rovira i Virgili a Gabriel Alomar, una selecció de la intel·lectualitat catalana. Aquella època brillant i agitada ha estat ja descrita per Carles Soldevila, per Rovira i Virgili i pel mateix Pous i Pagès - que tots tres la visqueren com a redactors del diari esquerrà - . Pous s'hi refereix, sobretot, a les pàgines necrològiques de Pere Coromines que ja he esmentat, en part inèdites, i que tindran un lloc obligat, junt amb la resta dels escrits de tipus polític i singularment la correspondència, tan interessant per a la història dels darrers vint anys, a les Obres completes de llur autor.

Assenyaïem, de passada, que aquell diari barceloní, escrit totalment en català, acomplia, al costat de la seva tasca informativa i polè-

mica, una altra de tipus cultural: la d'editar uns llibres, de correcta presentació i format simpàtic, que són encara recercats pels bibliòfils, i entre els quals, al costat de traduccions de novel·les i contes estrangers (Wilde, Hawthorne, France), es publicaren llibres d'escriptors catalans, generalment novel·les o narracions breus. Una tal activitat no és pas excepcional dintre la premsa catalana: de La Renaixença a La Publicitat, passant per les llargues sèries de volums de la Biblioteca Catalana i Literària de La Veu de Catalunya, els diaris catalanistes s'han esforçat sempre a donar a llur públic uns llibres en català ben escrits, ben presentats i, cosa gens negligible, en condicions econòmiques òptimes per a llurs compradors.

dintre aquesta Biblioteca del Poble Català hi ha publicada la novel·la La Revolta (1906). També hi figura, editada l'any 1909, una altra obra de Pous i Pagès: el llibre en dos volums que duu per títol De l'ergástula, tan propi de l'època. El seu origen, relatat sense enfiar-secs per l'autor, és l'empresonament d'unes quantes setmanes que hagué de sofrir en virtut de la condemna imposada, d'acord amb la Llei de Jurisdiccions, per haver publicat un article. Era un comentari sense gaire importància, a la seva secció diària d'El Poble Català, on discutia la legalitat i la justícia d'un altre veredict de Tribunal Militar, de què havia estat víctima un modest ciutadà. La cosa curiosa del cas és que, en el procés que per aquest motiu fou seguit a Pous i Pagès a Barcelona, el tribunal l'absolgué. Però, degut al mecanisme de la famosa i combatuda Llei, el veredict fou anul·lat a Madrid i convertit, ignorant-ho l'acusat, en una condemna a sis mesos de presó ferma. La pena era tan desproporcionada amb el suposat delict, que un moviment d'opinió i una campanya periodística i parlamentària obligaren el Govern a concedir un indult general, el qual reduí a una mesada la reclusió del nostre escriptor a la Presó Model. Aquest incident, típic de l'època, i les reaccions que desvetllà en l'esperit del seu protagonista, ens són fidelment descrits a De l'ergástula, llibre ple d'agudes reflexions, d'esclats de viva generositat i de dades interessants per a la història d'aquella època. Mentre durava l'empresonament de l'escriptor, el 10 d'abril de 1909 fou estrenat, com ja ha estat dit, el seu drama Els Visionaris (convertit, en la recentíssima revisió que en féu el seu autor, en Visionaris

És una obra d'acció tota interior, un conflicte agut entre dos personatges i dues concepcions del món, entorn d'un tema, la desagvinença conjugal per raons religioses, que sembla que anguniegi l'auditori de casa nostra. I, tanmateix, el drama de Pous i Pagès, que tampoc no aconseguí cap èxit ressonant de públic ni de crítica, està tractat amb una extraordinària delicadesa, amb un respecte total a les posicions dels antagonistes, i conté, dibuixats de mà mestra, quatre o cinc tipus que bastarien per acreditar un autor de teatre.

Els ressoms que d'aquesta estrena arribarien a la cel·la del carrer d'entença no eren pas adients per tornar a dur al teatre el nostre desenganyat dramaturg. Calgué un altre esdeveniment, dolorosament exemplar, per decidir-lo a tornar a les taules.

L'any 1911, per fer front a una crisi que es presentava molt greu en la continuïtat de la nostra escena, l'Ajuntament de Barcelona votà una subvenció de trenta mil pessetes al sindicat d'autors Dramàtics Catalans, per muntar una temporada de teatre català. L'acord fou pres a instància de l'escriptor Ignasi Iglésies, que aleshores era regidor, afiliat al Centre Nacionalista Republicà. La temporada visqué en un ambient de declarada hostilitat per part de gairebé tota la premsa barcelonina, dels empresaris i àdhuc del públic, que en una bona part trobava escandalosa la liberalitat del consistori barceloní. Una de les estrenes que més honorà aquella temptativa malaurada fou la de Nausica, la tragèdia de Joan Maragall, representada pocs mesos després de la mort del poeta. Però aquesta circumstància no impedí que la crítica fes el buit més complet a ~~una~~ ^{una} obra, una de les més belles del teatre català, i els espectadors no saberen adonar-se de la qualitat de l'espectacle que els era ofert. A la mateixa temporada, que tingué lloc al Teatre de Catalunya (després Eldorado, a la Plaça de Catalunya), Josep Pous i Pagès tornà a les taules amb una obra còmica: En Joan Bonhome, estrenada l'11 de maig de 1912. Creà el paper de protagonista l'actor Josep Bergés, però el tipus va indissolublement unit al record d'un dels actors més dotats que hem tingut en els darrers cinquanta anys, Domènec Aymerich, un dels millors intèrprets del teatre de Pous i Pagès. A l'octubre del mateix any, i al Teatre Espanyol, on havia estat traslladada la temporada del sindicat

d'autors dramàtics catalans, Pous estrenava senyora Àvia vol marit, una de les obres cabdals del nostre teatre còmic i potser el més gran i més durador èxit de públic del nostre autor. són aquestes dues obres, magnífica "rentée" de l'escriptor que no podia imposar a un públic distret L'endemà de hodes (tot i que aquesta comèdia ha estat objecte d'innombrables represes, en companyies regulars i d'aficionats, d'ençà de la seva estrana) i que des d'aquell moment era consagrat com el primer autor còmic de Catalunya. És una classificació fàcil, que sempre vindrà estreta, a l'autor de Visionaris.

En aquella època, coincidint amb el fracàs econòmic de l'empresa subvencionada, el teatre català registra dos fets correlatius. És la gran temporada de teatre estranger en català que fa Margarida Xirgu al Teatre Principal, i que està orientada per un esperit tan despert i informat dels corrents europeus com és Salvador Vilaregut. Les obres que estrana la jove actriu duen al públic barceloní una sorpresa ben agradable, gairebé diríem sensacional: allò que veuen és teatre, teatre de debò, que emociona i diverteix, i que els diu coses actuals, o almenys que fan pensar i sentir. La comparació amb les coses que aquell públic ha vist fins aleshores al teatre Romea ha d'ésser fatal per a la llar conservadora de la nostra escena. I aquesta llar s'apaga; el Romea plega, amb els seus autors casolans, els seus empresaris-adaptadors i els seus actors, avesats a estargar el mateix tipus en cent obres de títols diferents, però ~~amb~~ de fons idèntic. Perquè hi ha una altra novetat: els actors de la companyia de la Xirgu es saben el paper, no es limiten a dir-ne unes quantes paraules, amanides amb tics i esgarips que serveixen per a tots els casos. I tot això, junt amb el fracàs davant del públic de les temporades del sindicat d'autors catalans, que es proposava de lluitar contra totes dues concepcions del teatre: la de basar-ho tot en traduccions, com la de mantenir un criteri casolà i resclosit, guiat només per les entrades del diumenge a la tarda, produeix la gran crisi del teatre català, una crisi que no ha de trobar desallorigador fins que surti, l'any 1917, un Mecenàs per a la nostra escena. Aïnat Margarida Xirgu es veurà absorbida pel teatre en castellà i emigrarà a Madrid. I el teatre de traduccions degenerarà, lentament però segura, fins a l'adaptació en sèrie de vodevils del Palais-Royal, amanits de procacitats

d'obra i de gest, que durant vint anys seran un filó segur al Paral·lel i malmetran, en una altra mena de rutina, el talent d'excel·lents actors.

Aquests anys han d'omplir-se d'alguna manera, si és cert que el teatre català respon a una necessitat espiritual del nostre poble. Un dels títols d'honor de Josep Pous i Pagès és d'haver-se llançat a fer d'empresari, en muntar l'any 1914 una temporada al teatre Espanyol. En aquells mesos, donarà a conèixer un bon esplet d'obres i d'autors nous, i després, tancat el teatre barceloní, anirà, en un heroic pelegrinatge, a dur els seus espectacles per les ciutats i viles de Catalunya. En el curs d'aquella temporada, l'autor-empresari estrena la tragicomèdia Pàtria, la comèdia Sang Blava i el sainet Una llegua de mal camí. Són tres mostres ben diferents del talent del dramaturg: la tragicomèdia de tipus polític i social, que per força ha de topar amb les aptituds interpretatives dels nostres comediantes, els quals la feren derivar cap al melodrama, falsejant-ne el sentit; la farsa d'embolic, graciosament satírica, i el sainet mogut i ben traçat, d'una aguda observació. Aquesta vegada, sembla que l'èxit ha estat aconseguit: públic i crítica són unànimes en l'aplaudiment. Però, passades unes quantes representacions, la gent no acut al teatre i cal renovar el cartell. La temporada es saldarà, malauradament, amb un gran dèficit.

L'any 1915, en un intent molt interessant per a suscitar un teatre de tipus històric i ensens exemplar, que durant tota la vida seguí preocupant-lo, Pous i Pagès ha escrit Danià Rocabruna, el bandoler, escenificació novel·lada de la vida de Pere Roca Guinarda, el Perot lo lladre de les llegendes, amb elements presos a la biografia de Gerrerallonga. És amb aquesta obra que el nostre dramaturg col·labora a la temporada que, l'any següent, realitzarà al vell teatre del carrer de l'Hospital, esdevingut novament seu de l'escena catalana, la nova empresa del patrici reusenc Evarist Fabregues. S'ha reprès, a partir d'aquell any - ^{de 1917} - que és, no ho oblidem, l'any de l'Assemblea de Parlamentaris i de la Vaga general revolucionària, però també l'any de l'estrena de L'auca del senyor Esteve, de ^{053 my} ~~Ruiz~~ Ruiz, i de Jesús que torna, d'Angel Guimerà, dues obres que són dos grans èxits de públic - ~~partir de 1917 es reprèn, doncs,~~ la continuïtat del teatre català, ja sigui al Romea, ja al Novetats, i sovint amb una saludable competència dels dos escenaris, sense comptar

l'actuació gairebé permanent al Paral·lel d'una tercera escena que oferirà a un públic popular melodrames i vodevils. D'ençà d'aleshores, els nostres escriptors teatrals poden produir i estrenar regularment, i nous valors s'obriran pas fins a les taules, ajudats gairebé sempre per la cordial acollença de Pous i Pagès. La iniciativa del mecenas de Reus potser està mal enfocada, del punt de ^{mirar} vista financer. No és pas d'avui, que els homes d'affers resultin uns ingenus incorregibles quan plantegen negocis que escapen a llur rutina diària o a la influència d'una sort amiga. Però si l'empresa d'Evarist Fàbregues ^{na} fracassa el cap d'unes temporades, haurà tingut una virtut: la de suscitar la vocació d'un home com Josep Canals, que sent el teatre i estima l'escena catalana i que, amb un bon gust que li fa excloure les bajanades i les concessions al gran públic, aviciat per les campanyes xarones del vell Romea, dóna una llar segura a un arreplec de bons actors i a tots aquells escriptors catalans que vulguin provar fortuna a les taules.

Potser la concepció que del teatre ^{te} Josep Canals és, tanmateix, massa realista. No és home d'ambiciosa volada. Per a ell, el teatre és un negoci com un altre, ^{a que} quant s'han de comptar i justificar totes les despeses i evitar tant com es puguin les pèrdues. El principal termòmetre de l'èxit, més que les crítiques, són les xifres de recaptació, i és a les entrades que es despatxen dissabte i diumenge que vol aténir-se per a regular la permanència de les obres al cartell. Però no prejudica els èxits, no l'espanten les audàcies, dóna entrada als autors novells i duu també, amb regularitat, a Barcelona, les obres estrangeres més notables del moment, per revolucionàries que siguin. Li devem d'haver vist, en català, les comèdies de Pirandello, els drames de Lenormand i de Jean-Jacques Bernard, ^{traduïts precisament per Pous i Pagès} el R.U.R., de Karel Čapek, i l'Anna Christie, d'O'Neill. És per l'escenari del Romea o del Novetats, i en català, que aquests autors entren a la península, i un públic fidel sap apreciar l'esforç d'aquell empresari que, a despit de tot, reïx en la seva voluntat de reduir al mínim els atzars del negoci teatral. L'elogi de Josep Canals, avui, és d'actualitat, i m'hi he estès una mica, perquè els seus termes, gairebé estergits, era els que emprava Pous i Pagès per ~~el~~ comentar la gestió d'aquell home que sabé convertir en un afer lucratiu el teatre català, sense prostituir-lo mai a la facilitat o al mal gust.

I al costat de Josep Canals, amb el seu segur consell i el seu tast infal·lible, va trobar-se sempre l'autor de L'endemà de bodes. És en el curs d'aquesta col·laboració constant amb l'empresari del Romea que Pons i Pagès esdevé ben aviat, de dret, l'autor número u del teatre català entre 1920 i 1930. Ho és per la regularitat de la seva producció, pel to ciutadà que sap mantenir, per la intel·ligència i la finor psicològica que hi ha a les seves obres que pugen, temporada darrera temporada, a les taules del teatre català. Aquestes obres fan una llista impressionant, que comença amb La mel i les vespes, aquella farsa molieresca, tan catalana de tipus, per seguir amb Rei i senyor, ~~impressionant~~ tragèdia rural ^{centrada en} ~~que té un personatge impressionant~~ com és Andreu Reixac, de fèrria grandesa, contrafigura del Mateu Fragnals, pare del protagonista de la gran novel·la de l'any 12; amb Flacs naixem, flacs vivim, que podria ésser el model, -un model ben barceloní, val a dir-ho - per al TOPaze, de Marcel Pagnol; amb Papellones, d'una tan ^{bu} ~~avida~~ psicologia de l'home enamorat i impenitent; amb No tan sols de pa viu l'home i quan passava la tragèdia, on els problemes del di·ner, de la riquesa adquirida o perduda a l'empar de les grans convulsions, troben moments dramàtics i còmics molt vius; amb Primera volada, d'una tan melangiosa poesia, evocació acolorida del desvetllar sentimental de la joventut, per contrast amb l'obra que segueix, Tardania, on es planteja el cas d'uns amors crepusculars... Vénen uns anys de silenci, i les tres darreres obres escèniques: Puput o el joc de l'amor i l'interès, scherzo delicat de l'adolescència indecisa; Maria Lluïsa i els seus pretendents, pintura de la dona moderna, enèrgica i capaç d'imposar la seva voluntat a l'home que estima i necessita, tant com ell la necessita a ella, i per últim vivim a les palpentres, estrenada l'any 1930, i que una recent revisió de l'autor ha posat sota el títol La vida a les palpentres, més exacte segons el ^{seu} ~~pensament~~ ~~de l'autor~~, si les altres obres, generalment comèdies d'una excel·lent vena humorística i d'una comicitat que naixia de les situacions - que és la bona comicitat - havien estat èxits indiscutibles, vivim a les palpentres desorientà el públic i no fou compresa pels mateixos actors que la interpretaren. Jo recordo com van impressionar els meus vint-i-quatre anys aquell quadro amarg d'una existència

vençuda, aquella pugna de sacrificis entre pare i filla, aquell ideglisme que surava, insubornable, a través de la misèria i el desempar dels protagonistes. Una relectura d'aquesta obra - una de les preferides del seu autor - m'ha confirmat aquella impressió. Però val a dir, com ja he dit d'altres, amb motiu de la publicació del volum de Teatre Selecte de Pous i Pagès ⁽¹⁾, que és tota l'obra escènica, d'El Mestre Nou a La vida a les palpenes, la que produir, avui, a la relectura, aquesta impressió tan poc freqüent en el teatre de fa trenta anys, de cosa normal, ciutadana, culta, sense enfarfecs ni esnobismes, tan moderna avui com ho era quan va estrenar-se, amb el seu llenguatge natural i polític, el seu moviment escènic tan ben estudiat, la caracterització perfecta ^{de} els personatges i els ambients.

Hi ha poques obres teatrals, entre les que foren grans èxits del nostre teatre, que puguin suportar avui aquesta prova de la relectura. No és dir cap sacrilegi recordar que, al costat dels seus llampecs de geni expressiu, el català d'Angel Guimerà era pobríssim, balbucejant, d'una sintaxi gens model·lica; que les lluites d'interessos i el plantejament de problemes socials que feren el nervi de les obres dramàtiques de l'Ignasi Iglésies es tradueixen sovint en expressions que avui ens fan somriure («Les meves il·lusions hauran de volar arran de terra, com les d'un donzell humil de la classe modesta» - Poc Nou); o que el llenguatge de Santiago Rusiñol, en els seus drames i sainets, falsament naturalistes, ens sembla ara una caricatura noucentista, de vegades enginyosa, del català que ara es parla del temps de Pitarrà. (I la fórmula és tan falsa en un cas com en l'altre: compareu-los, només, amb el llenguatge dels sainets d'Emili Vilanova). I ja no parlo d'altres autors teatrals de menys categoria: si els rellegim avui, o si els veiem novament representats, la sensació d'envelliment que produeixen tant llur idioma com llurs conflictes arriba a fer-nos angúnia. La relectura - el dia que es publiqui el seu Teatre complet, primer volum de les Obres completes en preparació - o la representació, el dia que s'aixequi l'actual interdicció oficial, ens permetran d'adonar-nos, al capdavant, d'una cosa que hauria hagut d'ésser evident fa molts anys per a tots els crítics ~~textuals~~ sagaces:

(1) J. Pous i Pagès. Teatre Selecte - Biblioteca Selecta, ns 86 (1951)

(2) Cal fer una excepció de categoria: el teatre còmic o dramàtic d'Àngel Arús manté la qualitat.

que l'autor de Papallones és el nostre primer escriptor europeu de teatre català i que, essent com és profundament català, aconsegueix en molts moments aquest valor d'universalitat que distingeix el bon teatre, el teatre autèntic. civilitat, mesura, moral - en el sentit més elevat del mot; heus ací les tres virtuts que vertebran, sota el ropatge dramàtic o còmic de les obres de Josep Pous i Pagès, la seva fibra d'autor teatral.

4

Al dessorat d'aquesta biografia externa de l'autor d'èxit, que supera les desil·lusions dels primers anys, hi ha, és clar, la vida íntima de l'home. Hi ha les tempestes passionals, les joies i les tristesses de la seva existència familiar, l'amor ardent de la muller, l'afecte constant dels fills, les punyides que foren la mort de la fidel companya i després la d'una de les filles. El dolor que li produeixen aquestes pèrdues expliquen llargues temporades de silenci... Perquè Josep Pous i Pagès fou tota la vida un home d'una sensibilitat finíssima, que registrava els alts i baixos de l'atmosfera, i no cal dir la corba sacsejada de la vida ciutadana i els trasbalsos íntims de la seva existència com a home. D'aquestes pertorbacions, la seva activitat física i intel·lectual se'n ressentia, i els seus llunyans estudis de Medicina trobaven àmplia matèria per a discussions i hipòtesis en el perpetu sismògraf que eren els seus nervis.

Tammateix, cal destacar una cosa, i és que l'autor del llibre De l'ergàstula, que en els primers anys del segle, com a periodista i com a propagandista polític intervingué activament a les lluites ciutadanes, després se'n va mantenir apartat. Apartat, que no vol pas dir inhibit ni indiferent, perquè mai no va regatejar l'interès en els afers col·lectius, ni va plànyer els consells que li eren demanats ni el fer pesar la seva gran influència moral damunt els homes polítics catalans, quan creia que les circumstàncies ho requerien. Mai no va voler lligar-se, però, a una disciplina de partit. Els articles de diari, els discursos i les conferències, completats amb la correspondència política dels darrers anys, si un dia pot ésser publicada, de l'autor de Jordi Traginals, diran prou bé als que ho ignoressin o se'n'haguessin oblidat, quina fou l'actitud constant de Pous i Pagès davant dels problemes col·lectius del seu poble. Llegiu les pàgines adolorides i heroiques - si recordeu les hores amar-

gues en què foren escrites i pronunciades - d'aquell llibre exemplar que es diu Al marge de la revolució i de la guerra, publicat l'any 1937, i en el qual no hi ha ni una ratlla que no li faci honor; llegiu les proses que li dictà l'exili - aquell exili al qual es sotmeté volenterosament, que suportà amb tanta serenitat i al qual posà fi quan li semblà que la seva presència podia ésser més profitosa entre els seus conciutadans, dintre Catalunya -, dels editorials de la Revista de Catalunya a aquell breviarí de ciutadania i de recte pensar que duu per títol De la pau i del combat, i sentireu com era d'ardent el sentiment patriòtic de Josep Pous i Pagès, com es lliurava sense reticències ni càlculs a allò que creia la seva obligació de cada moment: dir les coses tal com les veia i les sentia, avisar dels perills que descobria o endevinava, fer de gusita i de mentor... Parlar d'aquest volum de proses De la pau i del combat, publicat a Mèxic l'any 1948, m'incita a contar una anècdota de tipus personal. Mentre l'escrivia, a Ollièrgues, vila de l'Alvèrnia, on s'havia refugiat fugint del París envaït pels alemanys, entre 1942 i 1943, ell m'anava comunicant els seus propòsits i llur realització. Jo residia a la capital francesa, i la comunicació entre les dues zones - l'ocupada i la regida per Vichy - havia de fer-se mitjançant unes targetes postals que al començament eren simples formularis on només podies posar "sí" o "no". En aquestes postals, escrites primerament en francès i que després ens arriscàrem a redactar en català, ell em copià alguns fragments del llibre que escrivia; adhuc una contenia, en una lletra minúscula, però claríssima, tota una d'aquestes proses ^{poemàtiques} ~~poemàtiques~~ que oscil·len entre l'apòleg, el quadro de paisatge i la meditació moral. Més tard, quan el llibre estigué llest, com que tota la França estava ocupada pels alemanys i la correspondència regular ja era possible, ell m'anà trametent, en plec d'un cert gruix, però que no arribaren a desvetllar les sospites de la censura, els quaderns manuscrits de la seva obra. Jo els vaig posar a màquina, d'un en un, i ^{li ho} ~~els~~ trametia, conservant els seus manuscrits. Tinc relligats aquests preciosos manuscrits i per al crític que un dia vulgui fer un estudi de l'elaboració de l'estil en l'autor de Revolta, podrà ésser un bon exercici comparar aquell text autèntic, ja corregit, amb el que fou publicat, cinc anys més tard, després de nombroses noves correccions i alteracions, a Mèxic. Es més,

aquesta edició mexicana no satisfia gens l'autor, i en el meu exemplar, efectuosament dedicat per ^{ells} ~~l'autor~~, hi ha les correccions manuscrites de les errades que els seus ulls implacables varen descobrir-hi. Poseu de costat el manuscrit i el llibre, i podreu seguir l'esforç de depuració, de polit, d'esporgada de la frase. Entre dos dels fulls del manuscrit que jo conserve hi trobo, enganxada per mi, una carta del seu autor: «les coses - em diu - no acaben mai d'estar prou bé. Un incís de la vostra impressió sobre les frases em féu evident que les tènues intencions de conversa amb l'altre no quedaven prou clares». I més avall afegeix: «En aquestes coses tan complexes, passa sovint que mentre dura la febre de la creació, amb aquella resistència que oposa sempre la matèria a prendre forma, lluita tan dolorosa com plaent, no us adoneu de si queda algun cap per lligar, perquè el que hi hauria d'haver en l'obra feta i que preexistia en el pensament abans de fer-la, no us deixa acabar de veure d'una manera exacta el que realment hi heu posat.

» * Així, doncs, us estimaré que en la còpia de la conversa amb l'altre hi feu l'esmena que segueix...» i em marca el text d'uns paràgrafs que, amb lleus retocs de matís i d'expressió, tradueixen amb més claredat allò que l'escriptor volia expressar en el seu epòleg.

Aquesta exigència amb si mateix i amb la pròpia obra, fou sempre viva i constant en Pous i Pagès. El llibre de la pau i del combat havia estat objecte de noves correccions i addicions per a una ulterior possible edició, i en la feina d'esporgada i re^{re}escriptura de quan es fa nosa, reeditada l'any 1948, passaren, per al seu autor, unes llargues hores de veritable gaudi estètic. «La novel·la hi era - afirmava - però estava obstruïda per munts de runa, per una veritable gonga informe de detalls i paraules inútils que afeixugaven la frase i destruïen les línies de la narració, calia tallar, lligar, suprimir, suprimir tot allò que no era indispensable per a la novel·la, i que per tant hi feia nosa». I així mateix ho expressa al prefaci de la nova edició. Ell no sentia el respecte superstitiós a l'obra de la seva joventut. El seu neguit de perfecció li feia recollir aquells fills primerencs, endreçar-los, abillar-los amb les noves gales del seu talent madur. Els resultats, cal confessar-ho, foren magnífics.

Per a la reedició projectada del seu teatre complet en un volum, Pous

s'havia emprès la mateixa tasca. Puc dir que la seva fi, tan inesperada per a tots els seus amics - em refereixo a l'atac primer, ja decidíu, que l'abatia i del qual no pogué ja aixecar-se - hauria estat menys sensible per a ell, que parlava amb tanta serenitat de la mort, però amb tant de neguit de la feina que encara li restava a fer i del poc temps que tenia al seu davant, perquè ~~si~~ ^{si} s'hagués adonat que es moria hauria tingut el consol d'haver almenys acabat, poques hores abans d'aquell desplomar-se de la seva vitalitat, ~~havia acabat~~ la revisió de les seves obres teatrals. Encara em sembla sentir la seva veu per telèfon, hores abans de la terrible escòmesa: «He acabat d'escriure de nou La mel i les vespres» - em deia - i n'estic ben content. No havia pogut descobrir mai com era ~~que~~ aquesta comèdia, que té una comicitat de tret segur, no hagués mai aconseguit èxit. Però ara em penso que ho he trobat. Veniu-me-la a cercar i ja me'n parlareu. He alleugerit molt les escenes, he treballat de nou els personatges i els diàlegs... Ja ho veureu.» Tinc al meu davant aqu est nou text, però no vaig poder-n'hi mai parlar. M'agradaria de veure'l dur a les taules un dia o altre, i no podem pas renunciar a veure'l hi, un dia no pas llunyà. L'estudiós de l'estil de Pous i Pagès podrà també comparar útilment el text de 1918 i el que era escrit de nou, trenta-quatre anys més tard, com a darrera tasca literària del seu autor.

També podrà estudiar la perfecció del text i la gràcia serena del pensament de Tota la saviesa d'aquest món, un recull de narracions que Pous i Pagès havia polit i retocat amb molta cura en els seus anys d'exili. Un llibre encara no publicat, però que té unes magnífiques il·lustracions d'Apà, un dels darrers treballs que efectuà el gran artista. Cal esperar que aquesta obra pòstuma de dos eminents catalans veurà aviat la llum.

5

Tel qu'en lui-même, enfin, l'éternité le change...

El vers incomparable de Mallarmé em venia als llavis en contemplar, el dia 15 de febrer d'enguany, aquella forma embolcallada pel blanc llençol, l'elevació bessona dels peus, la força de les mans, aquell rostre ple de la serenor immòbil de l'home just que dorm. Era el canvi definitiu en la seva pròpia essència, treball indefugible de l'eternitat, allò que comen-

Qüeva. L'Home ens havia deixat, lliurant-nos només l'embolcall fràgil que aviat es dissoldria en la terra mare, i el record que perduraria en unes quantes memòries fins a ésser esboirat per la mort o per l'oblit. Però l'Obra restava, i aviat seria ella allò que realment perduraria del seu creador. L'Obra seria, ensems, retrat i testament, monument i exemple.

En la mort d'un Mestre, cal recordar al públic distret els seus ensenyaments. La meua ambició no ha estat en aquestes pàgines més que presentar, modestíssimament, uníx un índex de temes, un erreplec de materials - millor encara, la simple llista d'aquells que jo crec que un dia, quan la feina implacable de l'eternitat estigui ja en escaldorn, serviran a l'historiador de les nostres lletres que vulgui emprendre la valoració exacta de Josep Pons i Pagès i de la seva obra d'escriptor i patriota català.

Rafael Tasis

Juny-Octubre 1952.